

NIEUWSBRIEF HELIKON UTRECHT

I
September 2021

Beste Helikonbezoeker,

Eindelijk kunnen we weer plannen maken! Nu meer mogelijk wordt met minder beperkingen hebben we ons aanbod kunnen uitbreiden en staan er dit najaar alweer veertien activiteiten op het programma. Toegevoegd zijn vier nieuwe lezingen, een verdiepende themamiddag en een excursie in Amsterdam. We kunnen u zelfs melden dat in december een begin wordt gemaakt

Dürer's luit spelende engel, 1497

met onze nieuwe, actuele rode draad: *Vleugels krijgen!* Vanaf 12 december tot juni 2022 gaat Helikon aandacht besteden aan alles wat te maken heeft met engelen, demonen en ander kunst- en vliegwerk. Uiteraard hopen we dat binnenkort iedereen, docenten, bezoekers en medewerkers van Helikon, zijn vleugels weer volledig kan uitslaan.

De traditionele Helikon-openingslezing in de grote zaal van Instituto Cervantes in Utrecht kon helaas niet doorgaan. Het alternatief werd een kleinschaliger lezing op zondag 19 september over een kunstenaar die veel ophad met engelen en (dieren-)vleugels: Albrecht Dürer. Martijn Pieters hield een schitterende lezing over de reis van Albrecht Dürer in 1520-1521 naar de Nederlanden. De aandacht voor Dürer is voorlopig nog niet over want op 14 oktober gaan we onder leiding van Thea Willemsen

naar de tentoonstelling *Dürer was hier. Een reis wordt legende*. Deze excursie naar Aken was na de aankondiging ervan in juni rap volgeboekt. We gaan Dürer nog een keer in de schijnwerpers zetten want begin 2022 wordt zijn melancholische engel, Melencolia I, en de betekenis van dit beroemde werk voor kunst, cultuur en filosofie onder de loep genomen. Meer informatie volgt in de nieuwsbrief van december, waarin ook andere, op stapel staande lezingen over bijvoorbeeld de vliegende (vrouw-)figuren van Marc Chagall, de aartsengel Michael, engelachtige muziek van de grootste componisten en meer verrassingen uit de doeken worden gedaan...

Op verzoek van Helikon hebben de docenten Everdien Hoek en Hans van der Gaarden beiden een lezing uitgedacht die in de maand december het thema *Vleugels krijgen!* direct al een heel uiteenlopende inhoud geeft...

I Nieuw: *Vleugels krijgen!*

- *Toon mij een engel... & Hark! Now hear the angels sing...*

lezing afgewisseld door koorzang ter ere van het nieuwe jaarthema

Wezens die zich bewegen tussen hemel en aarde en bemiddelen tussen goden en mensen, komen in alle godsdiensten voor. Als boodschappers of dienaren van de goden kennen we ze onder de verzamelnaam *engelen*. Hoewel product van de geest, zijn ze eeuwenlang concreet afgebeeld, alsof ze zintuigelijk waarneembaar waren. Ook na de bekende uitspraak van Gustave Courbet (1819-1877), de vader van het realisme, “*Ik heb nooit een engel gezien. Toon mij een engel en ik zal hem schilderen*”, bleef men ze in beeld brengen, tot op de dag van vandaag. Ooit gaf men de engel een menselijke vorm en kreeg hij of zij vleugels. Hoe is dat zo gekomen en is er ook een andere vorm denkbaar? Die vraag staat centraal in deze lezing verzorgd door kunsthistorica Everdien Hoek. Zij zal talloze voorbeelden van engelen uit oude, moderne en hedendaagse kunst tonen.

Hans Memling, *Musicerende engelen*, 1480, rechter paneel van een drieluik, Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen.

De lezing zal worden omlijst en versterkt door het koor Bianca C. (vernoemd naar de rondborstige operazangeres uit het Belgische stripverhaal *Kuifje*, Bianca Castafiore). Dit Utrechtse koor bestaat uit veertien vrouwen en heeft maar liefst twintig jaar ervaring met optredens. Een ‘wereldkoor’, ook omdat ze een internationaal repertoire hebben. Speciaal voor deze middag maakten zij een selectie van liederen over (kerst-)engelen, engelachtige vrouwen oprijzend uit de zee, engelen van hemel en hel. Lieder van onder meer Felix Mendelssohn, Nynke Laverman en Ariël Ramírez.

Mis het niet! Deze unieke muzikale lezing door Everdien Hoek in samenwerking met het koor Bianca C. op zondag 12 december, 14.00 -16.30 uur, grote zaal Instituto Cervantes.
Gereduceerde prijs: € 20,-

Deze muzikale lezing is mede mogelijk gemaakt door de giften van een aantal Helikonliefhebbers in de afgelopen maanden. Nogmaals, we zijn jullie zeer erkentelijk daarvoor! Zie ook: <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/toon-mij-een-engel>

- **Los! Kunst- en vliegwerk van Panamarenko**

Hans van der Gaarden (Man van Taal, nieuwe docent bij Helikon) verdiepte zich in de Belgische kunstenaar Panamarenko (Henri van Herwegen, 1940-2019). Panamarenko was gefascineerd door alles wat vliegt, zweeft, zwemt, rolt of zich hink-stap-springend voortbeweegt. Hij ontwierp 'tuigen' waarmee de mens door de ruimte zou kunnen bewegen; zeppelins, vliegende tapijten, rugzakjes met propellers, onderwaterpakken of een stoel met kippenpoten. De lezing is een reis door het leven van de kunstenaar. De speelsheid en de inventiviteit van zijn kunstwerken zijn aanstekelijk. Hij neemt ons mee in zijn fascinatie en we reizen met hem in een vliegende schotel naar de sterren of in een onderzeebootje naar Nova Zembla. Panamarenko laat ons de kracht van de verbeelding zien. Door zijn vliegende, varende, rollende 'tuigen' voelen we de vrijheid. De menselijke geest is vrij om te bewegen, los van alle conventies.

Lezing € 25,- door drs. Hans van der Gaarden, donderdag 16 december 2021, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/los>

II Meer nieuwe activiteiten

- **Artemisia. Vrouw & macht**

In 2018 organiseerde het Centraal Museum in Utrecht de tentoonstelling *Caravaggio en Europa*. Naast enkele authentieke stukken was werk van zijn Italiaanse, Spaanse en Franse navolgers te zien. De zogenoemde Utrechtse Caravaggisten kregen een glansrol. Maar de vanuit feminien oogpunt belangrijkste navolger *Artemisia Gentileschi*, (1593-1653) schitterde door afwezigheid. In de zaal met de onthoofdingen had ze met haar rauwrealistische *Judith en Holofernes* niet misstaan. Toen Marina Marijnen dit werk op de tentoonstelling *Rembrandt en Caravaggio* (2006) zag, deed ze automatisch een stap naar achteren om de bloedspatten te ontwijken. Vormde een #MeToo-voerval in haar jeugd de aanleiding voor deze bloedorstige afrekening met een mannelijke vijand? Mogelijk, maar Artemisia ging ook met de mode mee: bijbelse heldinnen waren destijds geliefd. Haar talent bleef niet onopgemerkt. In 1616 werd zij als enige vrouw toegelaten tot de Florentijnse *Accademia dell'Arte del Disegno*. Ze ontving opdrachten van de groothertog van Toscane, Cosimo II. De erfgenaam van Michelangelo bestelde een allegorie voor Casa Buonarrotti. Artemisia's faam bracht haar in Genua en Venetië. Op uitnodiging van Koning Karel I belandde ze in 1637 zelfs in Londen. Rijksmuseum Twenthe toont tot en met 23 januari 2022 werk van deze feministe avant-la-lettre in een nieuw perspectief. Marina Marijnen zal ons hierover veel meer vertellen.

Lezing € 25,- , door drs Marina Marijnen, donderdag 11 november 2021, 14.00 - 16.00 uur https://www.helikonutrecht.nl/lezingen/artemisia_vrouw_en_macht

- **Museumhuis Bartolotti in Amsterdam**

Huis Bartolotti is een monumentaal pand aan de Herengracht in Amsterdam. Het werd rond 1622 gebouwd als koopmanswoning. Het huis en het later aangebouwde achterhuis herbergen vele schatten in allerlei stijlen en sferen. Door de eeuwen heen hebben de successievelijke eigenaren hun eigen inbreng op het interieur gehad. De grote zaal is indrukwekkend met weelderig stucwerk, dat behoort tot de beste voorbeelden van de Rococostijl in Nederland. In de 18^e eeuw werden prachtig beschilderd behangwerk en plafondstukken aangebracht. Het Bartolottihuis is, net als het Van Ravesteynhuis in Utrecht, ondergebracht bij de Vereniging Hendrick de Keyser (die ook de architect van dit pand was), die zich inzet voor behoud van monumentale panden in Nederland. De rondleiding duurt één uur. Er is plaats voor maximaal zes personen. Bij veel belangstelling, plannen we diezelfde middag aanvullende rondleidingen.

Rondleiding € 10,- inclusief thee of koffie, vrijdag 12 november 14.00 - 15.00 uur
Bartolotthuis, Herengracht 170 Amsterdam, zie: https://www.helikon-utrecht.nl/excursies/rondleiding_bartolotthuis_amsterdam

- **Allart van Everdingen, meester van het ruige landschap**

Dit najaar brengt het Stedelijk Museum in Alkmaar tot en met 16 januari 2022 de eerste monografische tentoonstelling over de Alkmaarse schilder Allart van Everdingen. Van Everdingen (1621-1675), een jongere broer van Caesar van Everdingen, zou zijn werkende leven vooral in de steden Haarlem en Amsterdam doorbrengen, waar hij naam zou maken als schilder van landschappen, één van de meest populaire thema's in de Nederlandse schilderkunst van dat moment. Belangrijk voor de ontwikkeling van zijn kunst was een reis naar Zweden en Noorwegen, die hij in 1643-1644 ondernam. Het ruige, rotsachtige landschap dat hij daar leerde kennen zou voortaan één van de belangrijkste inspiratiebronnen worden, waarmee hij een nieuw thema in de Nederlandse landschapschilderkunst introduceerde. Navolging van zijn ruige landschappen, gebaseerd op de vele schetsen, die hij ter plekke gemaakt heeft, is onder andere te vinden in het werk van de meer bekende Jacob van Ruisdael. Bovendien was hij ook graficus en maakte hij een unieke serie van 57 etsen van *Reinaert de Vos*, die als illustratie bij een publicatie van deze fabel bedoeld waren. In de lezing wordt ingegaan op deze serie, de vele landschappen, die hij schilderde, maar ook de plek van hem binnen de 17de -eeuwse landschapschilderkunst in de Nederlanden.

Lezing door drs. Martijn Pieters, vrijdag 19 november 2021, 14.00 -16.00 uur, Instituto Cervantes, zie ook: https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/allart_van_everdingen

- **Kijk naar jezelf! Over portretten en zelfportretten toen en nu**

We geven vandaag de dag voortdurend een visuele uitdrukking van wie en waar we zijn, en met wie we ons omringen. Denk maar de 'selfies'. Dat is niet altijd zo geweest. Iemand's identiteit werd in de middeleeuwen gedefinieerd op basis van geloofsovertuiging, afkomst en status. Wie je was? Dat werd je verteld door wie boven je stond: de kerkelijke macht en de feodale heren. In middeleeuwse getijdenboeken verstoppen de miniaturisten daarom hun identiteit nog: ze vallen samen met hun werk. Maar vanaf de renaissance en in de moderne tijd verandert dat. De mensen gaan op zoek naar hun eigenheid en verlangen naar hun vereeuwiging: Vergeet me niet!

Henny Molenaar en Laurens ten Kate beginnen deze nieuwe themamiddag bij de expositie *Vergeet me niet*, deze herfst en winter in het Rijksmuseum. Meer dan honderd schitterende renaissanceportretten laten zien hoe mensen herinnerd willen worden. Te zelfder tijd loopt de tentoonstelling *Icons* in het Fries Museum in Leeuwarden. Daar zijn vele topstukken uit the National Portrait Gallery van Londen te zien.

De filosoof Charles Taylor, bekend van zijn boek *Bronnen van het zelf* (1989), laat zien dat de moderne mens voor zichzelf steeds meer een vraag wordt. In dit vragen naar jezelf ligt de zin van het leven besloten. Vandaar dat kunstenaars al snel niet alleen anderen maar ook zichzelf gaan portretteren. We kijken in deze themamiddag naar indringende zelfportretten: Van Eijck en Dürer, en later Velázquez en Rembrandt. Vanaf de 19de en 20ste eeuw staat de gemoedstoestand van de kunstenaar steeds meer centraal. De gekwelde zelfportretten van Egon Schiele zijn er een voorbeeld van. Bij hedendaagse kunstenaars verandert alles: daar wordt gespeeld met identiteit, of raakt het zelfbeeld steeds meer gebroken. De kunstenaar is zichzelf tot vraag geworden.

Links: Petrus Christus, portret van een jong meisje, 1470, Gemäldegalerie Staatliche Museen zu Berlin. Midden: Albrecht Dürer, zelfportret, 1500, Alte Pinakothek, München. Rechts: Egon Schiele, zelfportret met lampionplant, 1912, Leopold Museum, Wenen

Tijdens deze themamiddag zullen veel (zelf-)portretten de revue passeren die momenteel te zien zijn bij *Vergeet mij niet! Meer dan 100 renaissanceportretten, van Dürer tot Sofonisba* in Rijksmuseum Amsterdam, van 1 oktober 2021 tot en met 16 januari 2022 en bij *Icons: Topstukken uit de National Portrait Gallery* in het Fries Museum Leeuwarden, die van 11 september 2021 tot en met 9 januari 2022 te bezichtigen zijn.

Themamiddag € 35,- met drs. Henny Molenaar en prof. dr. Laurens ten Kate, vrijdag 3 december, 14.00- 17.00 uur. Zie: <https://www.helikon-utrecht.nl/themadagen/kijk-naar-jezelf>

III Komende activiteiten, eerder aangekondigd

- **Rembrandts handen, de taal van de handen in Rembrandts werk**

In de lezing *Rembrandts handen* wandelen we door het leven van de schilder. We zien hoe hij bepaalde vroege thema's in zijn latere leven opnieuw uitwerkt. Zijn persoonlijke leven heeft onmiskenbaar weerslag op zijn werk. We gaan zien hoe hij de onbetwiste grootmeester is van sprekende handgebaren. Met de taal van de handen slaat Rembrandt een brug tussen zijn tijd en de onze; de figuren in zijn schilderijen, tekeningen en etsen staan heel dicht bij ons.

Lezing € 25,- door Hans van der Gaarden op vrijdag 1 oktober 2021, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht, zie: <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/rembrandts-handen>

- **De Olympische Spelen in de oudheid**

De Olympische Spelen, de belangrijkste sportwedstrijd van deze tijd, behoren tot de bekendste erfenissen van het oude Griekenland. Een overwinning in deze wedstrijd leverde toen net als nu veel prestige (en geld!) op. In deze lezing brengt archeoloog Diana de Wild met behulp van dia's een bezoek aan Olympia, het heiligdom waar méér dan 1000 jaar lang gestreden werd om een krans van olijftakken. Zelfs ruim 1500 jaar nadat de laatste oude Olympische Spelen gehouden werden, zijn de verhalen erover nog altijd het beluisteren meer dan waard.

Lezing € 25,- door Diana de Wild op woensdag 6 oktober 2021, 14.30 - 16.30 uur, Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden, zie: <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/olympische-spelen-in-de-oudheid>

- **Maria Magdalena – heilige tussen oost en west**

Op 26 juni opende Museum Catharijneconvent een tentoonstelling over Maria Magdalena. In deze lezing komt de oudste iconografie van de eerste getuige van de opstanding van Christus aan bod. Zij is daarmee de apostel voor de apostelen, die uit haar mond vernemen over het grote wonder. Dat is ook de wijze waarop de Oostchristelijke kerk haar vereert. In het Westen is zij verweven met andere vrouwen in de evangeliën, die een minder vooraanstaande rol bekleedden in de wording van het Christendom. Dat paste ook beter in de nogal onvriendelijke houding van de kerk ten opzichte van vrouwen. Hoe de complexe Maria Magdalena van Oost naar West en van West naar Oost migreerde wordt in de lezing uit de doeken gedaan.

Lezing € 25,- door Désirée Krikhaar op vrijdag 29 oktober 2021, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, zie: <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/maria-magdalena>

- **De waarheid over Eva: hoe de ongelijkheid tussen vrouwen en mannen ontstond**

Na het verrassende *Het oerboek van de mens* (behandeld door Piet Leupen voor Helikon op 15 maart 2019) hebben de auteurs, Carel van Schaik en Kai Michel zich aan een nieuw thema gewaagd. De ondertitel laat niets te raden over. Zij behandelen op dezelfde wijze als in hun bestseller de ontwikkeling van de positie van de vrouw in de patriarchale matrix. Zij stellen vast dat de ondergeschiktheid van de vrouw géén biologisch gegeven is, maar een product van cultuur. Daarom moest er een mythe gefabriceerd worden waarin God de vrouw als straf voor Eva's daad dienstbaar had gemaakt aan de man. Zo ontwikkelde de Kerk zich tot het machtigste en bestendigste mannenbolwerk uit de wereldgeschiedenis. Zij verschafte heersers van het christelijke Westen de allerhoogste legitimatie. Zij ondersteunde de idee dat vrouwen in onze wereld als het tweede, soms minderwaardige, geslacht werden gezien, en seksualiteit in het verdomhoekje belandde. Piet Leupen zal de prikkelende ideeën in dit boek uitvoerig uit de doeken doen.

Lezing € 25,- door Piet Leupen op vrijdag 26 november 2021, van 14.00 – 16.00 uur, Instituto Cervantes, zie: <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/de-waarheid-over-eva>

IV Engelenpost

We begonnen in juni 2020 met gedichten over engelen en dit wordt alweer ons zesde gedicht in deze serie. Geheel in de sfeer van het seizoen het gedicht *Engel* door Toon Tellegen.

Engel

Onzichtbare engel, onmogelijk verzinsel,
wie je ook bent,
je stuift weer bonkend door mij heen
en raakt mij
in mijn laatste zachte plek
vlak achter...
maar dat zal ik je nooit vertellen.
Ik ben alleen. Het is maar
dat je het weet
als je weer zorgeloos vertrekt,
mijn herfst raapt al je veren
voor je op.

Uit: Toon Tellegen, *Gedichten 1977-1999*, uitgeverij Querido, Amsterdam, 2000.

In deze Engelenpost nog een tip in het kader van ons thema *Vleugels krijgen!*

Tot en met 3 oktober a.s. in het Bonnefanten Museum in Maastricht: de tentoonstelling *Engelenkeel* van de Belgische kunstenares Berlinde de Bruyckere. Haast u erheen!

Het komt niet vaak voor dat een tentoonstelling zich nog weken na je bezoek voor je geestesoog blijft afspelen, als een dromerige film vol betekenis. Dat is het geval bij *Engelenkeel*. Hiernaast het affiche op de liftdeuren van de tweede verdieping van het museum, waar dit werk 'Archangelo II' ook op zaal te zien is. De titel is ontleend aan een gedicht van de Poolse schrijver en dichter Zbigniew Herbert. Helikon nam een gedicht van hem in de laatste nieuwsbrief van juni op. De coronacrisis en de ermee gepaard gaande opsluiting bracht de Bruyckere op het idee dat veel medemensen een beschermengel (hadden) kunnen gebruiken, omdat we/ze gedwongen op onszelf/zichzelf teruggeworpen werden. Vele medemensen zijn noodgedwongen in eenzaamheid gestorven. Dat grijpt ons naar de keel!

De Bruyckere stuitte op een schilderij van Giorgione uit ongeveer 1507, waarop de dode Christus ondersteund door een engel is afgebeeld. Die engel op de achtergrond zette haar in 2020 aan tot een zoektocht naar (bescherm-)engelen en hoe die er in onze tijd uit zouden kunnen zien. Zoals altijd heeft haar werk iets klassieks, iets lichamelijks, en iets engs, ja zelfs iets macabers. Haar werk is altijd emotioneel, tactiel en briljant!

Veel indruk maakt de serie Sjemkel I tot en met Sjemkel V: engelenvleugels die als gewaden aan de muur hangen, als ambtskleden die net zijn achtergelaten. In een andere zaal Archangelo II en III die daar doodstil op een sokkel staan te posten, maar ook ieder moment zouden kunnen gaan bewegen. En dan de zaal Aletheia of 'on-vergeten', uit 2019 met stapels witte kleden die oude resten (maar wat?) bedekken. Hoe kan een sneeuwlandschap tegelijkertijd onheilspellend en vredig zijn? Dan is er nog een wand met tedere, erotische potloodtekeningen met lelies, geslachtsdelen en poires d'amour... Kortom: ga vooral de nieuwe engelen van deze veelzijdige kunstenares bewonderen!

We hopen dat de engelenvoeten van Berlinde de Bruyckere en het type 'Greased Lightning-engelenvoeten' van Dante Gabriël Rossetti, hiernaast links, u nieuwsgierig maken naar wat komen gaat!

We zullen dit paar en vele andere engelen(-voeten) terugzien tijdens de muzikale lezing op 12 december en in het nieuwe programma van 2022...

Voeten van aartsengel Gabriël op Rossetti's *Ecce Ancilla Domini!* (1849)

V Helikon & corona en inschrijven...

De grote en kleine zaal van Instituto Cervantes zijn in september teruggebracht naar zalen met maximale capaciteit van respectievelijk 30 en 15 bezoekers. De stoelen staan op 1,5 meter afstand van elkaar. Vanaf 25 september is deze regeling afgeschaft en deze week zullen de grote en kleine zalen weer voor 100 dan wel 30 belangstellenden beschikbaar zijn. Uiteraard houden wij ons aan de corona-richtlijnen van de overheid en het RIVM. Indien u zich aanmeldt voor een activiteit volgt een week voor aanvang van de activiteit waarvoor u zich opgaf, meer praktische informatie per email, als daar aanleiding voor is.

Via de website www.helikon-utrecht.nl kunt u zich inschrijven voor onze activiteiten, en dat kan ook per e-mail: info@helikon-utrecht.nl, of telefonisch: 06- 25048875. Graag de nummers en titels vermelden van de activiteiten waaraan u wilt deelnemen.

Heeft u vragen? Bel gerust naar Helikon, telefoon: 030- 2730362.

Hopelijk tot ziens! Hartelijke groet, ook namens alle Helikondocenten en -medewerkers,

Heleen Rippen

Wilt u deze nieuwsbrief niet meer ontvangen? Of wilt u zich afmelden voor schriftelijke berichten en/of mailingen van Helikon? Stuur dan een e-mail naar: info@helikon-utrecht.nl.